

Боярчук В. В.,*аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8414-3115>*

ДЕРЖАВА ЯК СТОРОНА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДОСВІД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню участі держави у цивільному судочинстві на прикладі Сполучених Штатів Америки, де ця проблема має давню історію та добре задокументовану судову практику. Аналіз заснований на вивченні конституційних положень, зокрема Статті III Конституції США, законів федерального рівня, зокрема Закону про судоустрій 1789 року, та рішень Верховного Суду США. Основна увага приділяється доктрині суверенного імунітету, яка обмежує можливість притягнення держави до відповідальності у цивільних спорах, і виняткам із неї, що формувалися протягом двох століть. Досліджуються ключові прецеденти, такі як справа Чісхолм проти Джорджії, *Ex parte Young*, *Larson v. Domestic & Foreign Corp.*, що визначили межі юрисдикції судів та механізми захисту прав громадян у спорах із державою. Держава розглядається як у ролі відповідача, так і як позивача, підкреслюючи важливість її участі для забезпечення виконання законів, стягнення державних доходів та захисту суспільних інтересів.

Проаналізовано практику подання позовів федеральним урядом та штатами, що дозволяє оцінити баланс між принципом суверенітету та правами приватних осіб. Окрема увага приділена способам оскарження дій державних посадових осіб, що дозволяють судовим органам контролювати законність рішень і дій держави у цивільних процесах.

Дослідження демонструє, що правова практика США створює ефективні механізми взаємодії держави та судової влади, формуючи прецеденти для вирішення цивільних спорів, та може слугувати орієнтиром для розвитку аналогічних механізмів у правових системах інших країн.

Ключові слова: держава, цивільне судочинство, федеральний уряд, штати, суверенний імунітет, федеральні суди, Верховний Суд США, позови проти державних посадових осіб, юрисдикція, судова практика, захист прав громадян.

Постановка проблеми. Участь держави у цивільному судочинстві в Сполучених Штатах Америки є невід'ємною частиною правової системи, що забезпечує реальне втілення принципу верховенства права. Держава не лише формує нормативну базу, а й сама виступає суб'єктом приватноправових і процесуальних відносин, коли укладає договори, порушує зобов'язання або вимагає їх виконання. Такий підхід є результатом тривалого історичного розвитку, у ході якого відбувся перехід від абсолютного суверенного імунітету до його обмеженої та чіткої врегульованої форми.

Мета. Цивільні позови, подані урядом Сполучених Штатів до федерального суду, є важливим засобом забезпечення виконання федеральної влади. Стаття III Конституції США розширює судову владу на «Суперечки між двома або більше штатами, між штатом та громадянами іншого штату... та між штатом... та іноземними штатами, громадянами або підданими» та пе-

редбачає, що Верховний Суд має юрисдикцію першої інстанції у випадках, коли штат є стороною.

Виклад основного матеріалу. У першому виданні свого «Трактату» суддя Сторі зазначив, що хоча «в конституції ніде не надано чітких повноважень», право Сполучених Штатів подавати позов до власних судів. Дійсно, всі звичайні інциденти, що стосуються особистого суверена, стосовно контрактів, подання позовів та забезпечення прав, оскільки вони входять до повноважень уряду, належать Сполученим Штатам, як і іншим суверенам. Ще в 1818 році Верховний Суд постановив, що Сполучені Штати можуть подавати позов від свого імені у всіх випадках контрактів без дозволу Конгресу на такі позови. Пізніше це правило було поширено на інші види позовів. За відсутності законодавчих положень, що протилежного, такі позови порушуються Генеральним прокурором від імені Сполучених Штатів [1, с. 231].

Законом про судоустрій 1789 року та наступними поправками до нього Конгрес надав федеральним окружним судам юрисдикцію розглядати всі позови цивільного характеру за законом або за принципом справедливості, подані Сполученими Штатами як стороною-позивачем. Як і в інших судових провадженнях, Сполучені Штати, як і будь-яка сторона-позивач, повинні мати зацікавленість у предметі справи та законне право на засіб правового захисту, який вони шукають.

Окружним судам також була надана виключна юрисдикція щодо всіх вилучень на воді та землі, а також усіх урядових позовів про штрафи та конфіскації, понесених відповідно до законів Сполучених Штатів. Закон 1789 року надав окружним судам, також одночасно з судами штатів, юрисдикцію щодо всіх цивільних позовів, як загального права, так і справедливості, в яких Сполучені Штати були позивачем або заявником, а сума спору перевищувала 500 доларів США.

Ні Конституція, ні Закон про судоустрій 1789 року не розрізняли справи, в яких штати були позивачами, і справи, в яких штати були відповідачами, що призвело до думки, що штати можуть подавати позови до федерального суду. Невдовзі федеральних суддів просили тлумачити юрисдикцію федерального суду щодо позовів проти штатів [2, с. 350].

США активно виступає позивачем у цивільних справах, використовуючи суди для стягнення штрафів і податків, відшкодування збитків, припинення антиконкурентних практик або захисту екологічних норм. Антимонопольні позови Міністерства юстиції проти великих корпорацій – типовий приклад використання державою судової системи у власних інтересах. Таким чином формується подвійний статус держави як органу влади і як учасника приватноправових відносин, що діє на рівних умовах із іншими суб'єктами.

Суперечки, в яких Сполучені Штати є стороною, включають позови, подані проти штатів як відповідачів. У справі Фаркуар проти Джорджії 1791 року Окружний суд США округу Джорджія відхилив позов проти штату Джорджія, постановивши, що Конституція надає юрисдикцію щодо позовів штатів-сторін виключно Верховному Суду. Позивач у цій справі відповів, подавши первісний позов до Верховного Суду. У рішенні 1793 року у цій справі Чісхолм проти Джорджії Верховний Суд постановив 4 проти 1, що стаття III дозволяє громадянину іншого штату подавати позов за загальним правом проти штату.

Законодавчі органи штатів розкритикували рішення Чісхолма як загрозу їхньому суверенітету та закликали Конгрес прийняти поправку до Конституції, щоб скасувати рішення суду. Конгрес швидко відреагував і в березні 1794 року подав штатам те, що стало Одинадцятю поправкою, коли її ратифікували штати в 1795 році. Одинадцята поправка стверджує, що «Судова влада Сполучених Штатів не повинна тлумачитися як така, що поширюється на будь-який позов за законом або за справедливостю, розпочатий або ведений проти одного зі Сполучених Штатів громадянами іншого штату, або громадянами чи підданими будь-якої іноземної держави».

Одинадцята поправка використовувалася в рішеннях Верховного Суду протягом 19 століття. Загалом стверджувалося, що штати користуються різним рівнем юридичного імунітету від позовів, поданих сторонами з різних штатів і країн. З тенденцією до розширення прав штатів у 20 столітті Одинадцята поправка була відповідно оскаржена в серії рішень Верховного Суду. У справі «Фіцпатрік проти Бітцера» 1976 року було встановлено, що згідно з положеннями Чотирнадцятої поправки Конгрес має повноваження дозволяти штатам подавати позови, зокрема на підставі боротьби з дискримінаційною практикою в цьому штаті [3, 111].

Справа «Пенсільванія проти Union Gas Co.» [4] у 1989 році також дозволила Конгресу здійснювати ці позови відповідно до параметрів Закону про суперфонд. Цей короткий період інверсії Одинадцятої поправки завершився справою «Плем'я сім'їнолів проти Флориди» 1996 року, де було встановлено, що Конгрес не має і ніколи не мав повноважень змушувати штати подавати позови щодо пункту про торгівлю статті I Конституції. Хоча ця справа посилялася лише на один конкретний принцип Конституції, більшість справ Верховного Суду з того часу посилялися на нього та підтверджували його під час тлумачення міждержавних позовів [5, ст.11].

Однак позови, подані Сполученими Штатами, були рідкістю. Усі вони виникали з 1889 року, і стали дещо поширенішими з 1926 року. Того року Верховний Суд вирішив спір між Сполученими Штатами та Мінесотою щодо земельних патентів, виданих штату Сполученими Штатами з порушенням їхніх довірчих зобов'язань перед індіанцями.

У справі «Сполучені Штати проти Західної Вірджинії» суд відмовився визнати юрисдикцію у позові за принципом справедливості, поданому Сполученими Штатами, для визначення судноплавності річок Нью та Канава, на тій підставі, що юрисдикція в таких позовах обмежується справами та суперечками і не поширюється на розгляд простих розбіжностей у думках між посадовцями двох урядів. Однак кількома роками раніше він визнавав юрисдикцію у позові Сполучених Штатів проти штату Юта про залишення права власності на землю, що утворює русла певних ділянок річки Колорадо та її приток разом зі штатами. Аналогічно, суд набув юрисдикції у справі, поданій

Сполученими Штатами проти Каліфорнії, для визначення права власності та першочергових прав на затоплену землю, а також нафту й газ під нею біля узбережжя Каліфорнії між позначкою низького рівня води та тримильною межею. Подібні позови були вирішені проти Луїзіани та Техасу у 1950 році [6, с. 1271].

У сучасний час Одинадцята поправка загалом зберігається в межах своїх початкових принципів, з деякими змінами та розширеннями. Хоча штати все ще мають імунітет від громадян, які проживають за межами штату, та іноземних осіб, вони також звільняються від позовів, поданих громадянами в межах їхньої юрисдикції. У справі «Олден проти штату Мен» 1999 року було визначено, що штати також мають імунітет від позовів, поданих на федеральному рівні, у судах штатів. Крім того, штатам з того часу було надано можливість розглядати такі позови, якщо вони цього хочуть, навіть якщо вони можуть здаватися не юридично уповноваженими поправкою. Одинадцята поправка є одним із багатьох положень Конституції, які відображають перехід влади між федеральною та державною владою, і те, як вона тлумачилася з моменту її ратифікації, підтримує цей постійно мінливий баланс [7].

Відповідно до загального правила, що суверен не може бути поданий до суду у власних судах, судова влада не поширюється на позови проти Сполучених Штатів, якщо Конгрес не дасть законної згоди на такі позови. Це правило вперше виникло в зародковій формі в непрямому вислові Голови Верховного суду Джея у справі Чісхолм проти Джорджії, де він зазначив, що позов не може бути подано проти Сполучених Штатів, оскільки «суди не мають повноважень, до яких могли б звернутися» [8].

У справі Коенс проти Вірджинії, також Голова Верховного суду Маршалл стверджував: «Загальновизнана думка полягає в тому, що жодного позову не можна порушувати або переслідувати проти Сполучених Штатів». Це питання було більш безпосередньо порушено у справі Сполучені Штати проти Кларка, де Голова Верховного суду Маршалл заявив, що, оскільки Сполучені Штати «не є суб'єктом позову за загальним правом, сторона, яка подає такий позов, повинна подати свою справу в повноваження якогось акта Конгресу, інакше суд не зможе здійснювати юрисдикцію щодо неї». Після цього він постановив, що закон від 26 травня 1830 року про остаточне врегулювання земельних претензій у Флориді виправдовує позов [9, ст. 897]. Доктрина звільнення Сполучених Штатів від позову повторювалася в різних наступних справах без обговорення чи розгляду. Дійсно, лише у справі «Сполучені Штати проти Лі» суд розглянув це правило та підстави для нього, і відповідно обмежив його застосування.

Оскільки позови проти Сполучених Штатів можуть бути продовжені лише за згодою Конгресу, з цього випливає, що вони можуть бути подані лише у порядку, встановленому Конгресом, та з урахуванням встановлених обмежень. Оскільки лише Конгрес може відмовитися від імунітету Сполучених Штатів від відповідальності, посадові особи Сполучених Штатів не мають права ні відмовитися від такого імунітету, ні надати юрисдикцію федеральному суду. Навіть за наявності дозволу, позови можуть бути подані лише до визначених судів, і це правило однаково застосовується до позовів штатів проти Сполучених Штатів. Конгрес також може надати або відмовити в імунітеті від позову від імені державних корпорацій.

Суверенний імунітет у США має обмежений характер. Позови проти уряду допускаються лише у випадках, прямо передбачених Конгресом, і зазвичай розглядаються у спеціалізованих

судах – наприклад, у Court of Federal Claims, який має компетенцію розглядати вимоги про відшкодування збитків і спори, що виникають із державних контрактів. Процедури подання позову чітко врегульовані: обов'язкове попереднє звернення до відповідного агентства, встановлені строки позовної давності, обмеження щодо розміру відшкодування та видів шкоди. Разом із тим уряд зберігає імунітет щодо певних категорій справ, таких як військові операції, дискреційні рішення високого рівня чи податкові спори, якщо вони прямо не охоплені винятками.

Рішення у справі «Сполучені Штати проти Лі», прийняте 5 голосами проти 4, кваліфікувало попередні рішення про те, що рішення, що стосується власності Сполучених Штатів, було чинним проти Сполучених Штатів, оскільки воно постановило, що право власності на маєток родини Лі в Арлінгтоні, який на той час використовувався як національне кладовище, не було юридично надано Сполученим Штатам, а незаконно утримувалося армійськими офіцерами за незаконним наказом Президента.

Розглядаючи джерела та застосування правила суверенного імунітету, Суд дійшов висновку, що це правило, «якщо не обмежується виключно випадками, в яких Сполучені Штати є відповідачами поіменно, не дозволяється втручатися в судове забезпечення прав позивача, коли Сполучені Штати не є відповідачем або необхідною стороною у позові» [10]. Проте, за винятком окремої справи, такої як «Канзас проти Сполучених Штатів», в якій було встановлено, що штат не може подавати до суду на Сполучені Штати, більшості справ, що стосуються суверенного імунітету від позовів з 1883 року, були справами проти посадових осіб, агентств або корпорацій Сполучених Штатів, де останні не були названі стороною-відповідачем.

Таким чином, було встановлено, що позов проти Міністра фінансів щодо перегляду його рішення щодо ставки мита, що стягується на імпортований цукор, порушить всю систему доходів уряду та фактично стане позовом проти Сполучених Штатів. Ще більш важливим є рішення у справі Stanley v. Schwalby, в якому було встановлено, що позов про порушення права власності проти армійського офіцера з метою оскарження права власності на земельну ділянку, зайняту Сполученими Штатами як військова резервація, є позовом проти Сполучених Штатів, оскільки рішення на користь позивачів було б рішенням проти Сполучених Штатів [11, ст.345].

Наступні справи підтверджують правило справи «Сполучені Штати проти Лі» про те, що у випадках, коли йдеться про право на володіння або користування майном згідно із загальним законодавством, той факт, що відповідачі претендують на майно як посадові особи або агенти Сполучених Штатів, не робить позов позовом проти Сполучених Штатів, доки не буде встановлено, що вони діяли в межах своїх законних повноважень. З іншого боку, правило, що позов, у якому рішення торкнеться Сполучених Штатів або їхнього майна, є позовом проти Сполучених Штатів, також неодноразово схвалювалося та підтверджувалося. Але, як зазначав суд, «нелегко узгодити всі рішення суду в цьому класі справ».

Характеристика справи «Ленд проти Доллар» суддею Дугласом: «це той тип справи, де питання юрисдикції залежить від вирішення справи по суті» часто застосовується.

Справа Larson проти Domestic & Foreign Corp.[12] дещо прояснює ці неясності. Приватна компанія намагалася заборонити адміністратору військових активів у його офіційній якості

продавати надлишки вугілля іншим особам, окрім позивача, який спочатку купив вугілля, але адміністратор скасував продаж через нездатність компанії здійснити авансовий платіж. Голова Верховного суду Вінсон та більшість суддів розглядали позов як позов, поданий проти адміністратора в його офіційній якості, який діяв відповідно до чинного закону, а отже, як позов проти Сполучених Штатів.

Суд постановив, що, хоча посадова особа в такій ситуації не має імунітету від позовів за власні деліктні правопорушення, його офіційні дії, хоча й є деліктними, не можуть бути заборонені або відхилені, оскільки вони також є діями суверена. Далі суд повторив, що «дія посадової особи суверена (будь-то утримання, вилучення або інший юридичний вплив на майно позивача) може розглядатися як індивідуальна лише тоді, коли вона не входить до законних повноважень посадової особи, або, якщо входить до цих повноважень, то лише тоді, коли ці повноваження або їх здійснення в конкретному випадку є конституційно недійсними». Суд відхилив твердження про те, що доктрину суверенного імунітету слід послабити як таку, що не застосовується до позовів про конкретне відшкодування, на відміну від позовів про відшкодування збитків, заявивши: «Уряд, як представник громади в цілому, не може бути зупинений жодним позивачем, який висуває спірне питання права власності або договору».

Суддя класифікував позови проти посадових осіб, що стосуються доктрини суверенного імунітету, на чотири загальні групи. По-перше, це справи, в яких позивач домагається права власності, що належить уряду, або закликає «до ствердження того, що безперечно є офіційною владою». Такі позови, звичайно, не можуть бути підтримані. По-друге, справи, в яких дії, що суперечать інтересам позивача, вживаються на підставі неконституційного закону або такого, який нібито є таким. Загалом, ці позови підлягають підтриманню. По-третє, справи, що стосуються заподіяння шкоди позивачу через те, що посадова особа перевищила свої законні повноваження. Загалом, ці позови підлягають підтриманню. По-четверте, справи, в яких посадова особа домагається імунітету на підставі законних повноважень або якогось іншого суверенного наказу за вчинення делікту загального права. Ця категорія справ створює найбільші труднощі, оскільки ці позови можна так само легко класифікувати як такі, що належать до першої групи, якщо позов прямо чи опосередковано стосується конкретного виконання або якщо рішення вплине на Сполучені Штати [13, ст.1670]

Висновки. Отже, досвід Сполучених Штатів Америки демонструє, що участь держави у цивільному судочинстві тісно пов'язана з концепцією суверенного імунітету та балансом між захистом державних інтересів і правами окремих осіб. Конституційні положення, зокрема Стаття III, у поєднанні з Законом про судоустрій 1789 року, заклали основу юрисдикції федеральних судів щодо позовів як проти штатів, так і з боку федерального уряду.

Історія юриспруденції свідчить про поступове формування меж суверенного імунітету, винятків з нього та способів оскарження дій державних посадових осіб. Водночас практика подання позовів федеральним урядом як позивачем у США показує важливість таких процесів для стягнення державних доходів, забезпечення виконання законів, захисту громадських інтересів і прав громадян. Аналіз рішень Верховного Суду США, від спра-

ви Чісхолм проти Джорджії до справ Осборн, Ex parte Young та Larson проти Domestic & Foreign Corp., свідчить про динамічну взаємодію між судовою владою та принципом суверенітету, формуючи прецеденти для визначення компетенції держави як сторони у цивільних спорах.

Література:

1. Wright Ch. A., Kane, M. K. *Law of Federal Courts*. 6th Edition. St. Paul, MN: West Group, 2002, Chapter 8.
2. Chemerinsky E. *Federal Jurisdiction*. 4th Edition. New York: Aspen Publishers, 2003, Chapter 7.
3. Mitchell L. C. Fighting Words of the Eleventh Amendment. *Harvard Law Review*, 1989, Vol. 102, pp. 1342–1371.
4. *Pennsylvania v. Union Gas Co.*, 491 U.S. 1 (1989). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/491/1/>
5. Orth J. V. *The Judicial Power of the United States: The Eleventh Amendment in American History*. New York: Oxford University Press, 1991.
6. Pfander J. E. History and State Suability: An 'Explanatory' Account of the Eleventh Amendment. *Cornell Law Review*, 1997–1998, Vol. 83, pp. 1269–1382.
7. Chemerinsky E. *Federal Jurisdiction*. 4th Edition. New York: Aspen Publishers, 2003, Chapter 9.
8. *Chisholm v. Georgia*, 2 U.S. (2 Dall.) 419 (1793). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/2/419/>
9. Lender M. E. "This Honorable Court": *The United States District Court for the District of New Jersey, 1789–2000*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2006.
10. *United States v. Lee*, 106 U.S. 196 (1882). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/106/196/>] (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/106/196/>)
11. Tachau M. K. B. *Federal Courts in the Early Republic: Kentucky, 1789–1815*. Princeton: Princeton University Press, 1978.
12. *Larson v. Domestic & Foreign Commerce Corp.*, 337 U.S. 682 (1949). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/337/682/>
13. Story J. *Commentaries On The Constitution Of The United States*. 1274. 1833.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Boiarchuk V. The state as a party in civil proceedings: the experience of the United States of America

Summary. The article is devoted to the study of state participation in civil litigation using the example of the United States of America, where this issue has a long history and well-documented judicial practice. The analysis is based on the study of constitutional provisions, in particular Article III of the US Constitution, federal laws, in particular the Judiciary Act of 1789, and decisions of the US Supreme Court. The main attention is paid to the doctrine of sovereign immunity, which limits the possibility of holding the state liable in civil disputes, and the exceptions to it, which have been formed over two centuries. Key precedents are examined, such as the case of *Chisholm v. Georgia*, *Ex parte Young*, *Larson v. Domestic & Foreign Corp.*, which determined the boundaries of the jurisdiction of the courts and the mechanisms for protecting the rights of citizens in disputes with the state. The state is considered as both a defendant and a plaintiff, emphasizing the importance of its participation in ensuring the implementation of laws, collecting state revenues, and protecting the public interest.

The practice of filing lawsuits by the federal government and states is analyzed, which allows us to assess the balance between the principle of sovereignty and the rights of private individuals. Special attention is paid to the methods of appealing the actions of state officials, which allow judicial bodies to control the legality of decisions and actions of the state in civil proceedings.

The study demonstrates that US legal practice creates effective mechanisms for interaction between the state and the judiciary, forming precedents for resolving civil disputes, and can serve as a guideline for the development of similar mechanisms in the legal systems of other countries.

Key words: state, civil proceedings, federal government, states, sovereign immunity, federal courts, US Supreme Court, lawsuits against state officials, jurisdiction, case law, protection of citizens' rights.

Стаття надійшла 25.10.2025

Статтю прийнято 10.11.2025

Стаття опублікована 10.12.2025